

विज्ञानाची कसोटी आणि ज्योतिष

- म. ना. गोगटे www.mngogate.com मधील लेख M14 लेखकसंपर्क वेबसाईट इंडेक्सपानावर

सृष्टीची विशिष्ट निरीक्षणे आणि काही प्रयोग केल्यावर बुद्धी वापरून, विश्लेषण करून, जरूर तर गणित मांडून, एखादे प्रमेय सिद्ध करणे व त्यानुसार काही भाकिते करणे हा विज्ञानाचा मार्ग आहे. उदाहरणार्थ, विशिष्ट उंचीवरून एक चॅंडू खाली टाकल्यास तो किती वर उसळतो याबाबत प्रयोग व निरीक्षणे करून गतीविज्ञानाचे एखादे प्रमेय मांडता येईल. त्या प्रमेयानुसार अन्य वस्तूंच्या गतीचे भाकीत करता येईल. कधीतरी हे भाकीत चुकल्यास प्रमेयात दुरुस्ती करावी लागेल.

प्रयोग करताना योग्य काळजी घ्यावी लागते. उदाहरणार्थ, रक्तदाबावर एखादे नवीन औषध प्रभावी आहे काय हे ठरवताना रुग्ण अन्य औषध घेत नाही अशी दक्षता ठेवावी लागते. आकाशस्थ ग्रहांची गती बदलण्याचा प्रयोग करता येणार नाही पण दीर्घकाळ त्यांच्या हालचालीची निरीक्षणे करून एखादे खगोलविज्ञानाचे प्रमेय मांडता येईल. काही बाबतीत निरीक्षणे करणे अशक्य असते. उदाहरणार्थ, पृथ्वीचे अंतरंग कुणीच पाहिले नाही. तरीपण पृथ्वीची गती, चुंबकत्व, आकार, तपमान, रेडियोअॅक्टिव्हिटी इत्यादी बाबींवरून काही तर्कसंगत अनुमान काढणे हे विज्ञानात मान्य आहे. पूर्वी अशक्य असलेली निरीक्षणे कधीकधी नंतरच्या काळात शक्य होतात व विज्ञानात भर पडते. उदाहरणार्थ, विमानातील प्रवाशास विशिष्ट परिस्थितीत इंद्रधनुष्य कमानीऐवजी बांगडीसारखे दिसते.

विज्ञानातले प्रत्येक प्रमेय पुन्हापुन्हा तपासले जातेच असे नव्हे. काही बाबतीत तज्जांवर व प्रचलित प्रमेयांवर आपण विसंबून रहातो. जुन्या प्रमेयावर आधारित पुढे अन्य प्रमेय सिद्ध झाल्याने जुने प्रमेय पुन्हा शाबीत होते. विज्ञानात विभूतीपूजा नसते. सामाजिक बाबतीत काही विधानांमुळे कधीकधी दंगे होतात. याउलट न्यूटन, डार्विन अशा श्रेष्ठ वैज्ञानिकांचीही अमुक विचारसरणी मान्य नाही असे सप्रमाण शाबित करण्यास विज्ञानवर्तुळात विरोध होत नाही. न्यूटन म्हणतो म्हणून नव्हे तर आपल्या बुद्धीला पटते यासाठी न्यूटनप्रणित गुरुत्वाकर्षण नियमावर आपण विश्वास ठेवतो.

विज्ञानाने निसर्गातील कित्येक गूढे उकलली असली तरी न उलगडलेला प्रचंड भाग आहे. मानवाला त्याबाबतीत खूप कुतूहल आहे. उदाहरणार्थ, महासागरांच्या तळाशी काय आहे ? कोणत्या ग्रहावर कोणत्या प्रकारची जीवसृष्टी आहे ? यातील कित्येक प्रश्न आपल्या जीवनाशी संबंधित नसल्याने त्यांची उकल झाली नाही तरी बिघडत नाही. परंतु काही प्रश्न नुसते कुतूहलच नव्हे तर काही चिंता निर्माण करणारे असतात. मी किती वर्षे जगेन ? मला यश, सुस्थळ, आरोग्य, संतती व पैसा मिळेल काय? असे प्रश्न जेव्हा पडतात, निराशेचे झटके येतात, तेव्हा योग्य ते प्रयत्न केले पाहिजेतच. तसेच, धीर मिळवण्यासाठी कित्येकजण देवळे व ज्योतिषी यांकडे वळतात.

विधायक व विध्वंसक अशा दोन्ही कार्यासाठी विज्ञान वापरता येते. त्याचप्रमाणे देव व ज्योतिष या संकल्पनांचा योग्य वा अयोग्य वापर होऊ शकतो. त्याबाबतीत कित्येकदा अंधश्रद्धा व फसवणूक असू शकतात. पण काही सदुपयोगही होऊ शकतो. देव असो वा नसो, चारित्र्यनिर्मितीस आस्तिकवाद काहीजणांना उपयोगी पडला आहे. उदाहरणार्थ, कित्येकांचे दारूचे व्यसन सुटले आहे. विशिष्ट ज्योतिषींच्या बाबतीत चांगले मार्गदर्शन मिळाल्याचे काहीजण सांगतात.

मानवाला भविष्यकालीन घटनांची चाहूल लागावी अशी निसर्गाची तजवीज आहे काय ? भूतकालीन घटनांची माहिती मिळावी हे निसर्गाला मान्य आहे, म्हणून तर आपणाकडे स्मरणशक्ती आहे, इतिहासलेखन आहे, जीवाश्म आहेत, पाऊलखुणा आहेत. कार्बनडेटिंग आहे. त्यातून निष्कर्ष काढताना आपल्या चूका होऊ शकतील, पण निसर्गाने दरवाजे बंद केले नाहीत हे महत्वाचे आहे. भूतकाल निश्चित व एकमेव होऊन गेला, पण भविष्यकाल अनिश्चित असल्याने तो पूर्णपणे जाणणे जास्ती कठीण आहे, पण तो पहाण्याचे दरवाजे निसर्गाला मंजूर असावेत. भविष्यकालीन ग्रहणकाल गणिताने आपण जाणू शकतो. काही जनावरांना आगामी भूकंपाची चाहूल लागते, हे लक्षात घ्यावे.

वैज्ञानिक प्रगतीचा रेटा लक्षात घेऊन भविष्यकालीन समाजाची भाकिते करणे शक्य आहे. तसा व्यवसाय करणारे तज्ज्ञ म्हणजे फ्युचरॉलॉजिस्ट. पण मग फलज्योतिषी हे विश्वसनीय नाहीत असे कित्येकांना का वाटते ? विज्ञानाची कसोटी न वापरल्याने असे होते. यशस्वी आणि अयशस्वी शेकडो लोकांच्या पत्रिका (तसेच हस्तरेषा) यांच्या नोंदी, विविध घटनांच्या वेळी ग्रहपरिस्थितीच्या नोंदी, यांचा अभ्यास करून, नोंदी प्रसिद्ध करून ग्रहमान-जीवनमान यांचा संबंध आहे काय हे पहावे. काही तर्कसंगती लावावी. उदा. तास काट्याचे घड्याळ पहा. सहावर काटा आल्यास उठावे, बारावर काटा आल्यास जेवावे असे आपण ठरवू शकतो. येथे आकडे महत्वाचे नसून त्यावेळचे वातावरण प्रभावी असते. अमुक ग्रह तमुक राशीत आहे, याचा अर्थ विशिष्ट सौरडाग पृथ्वीसमोर आला आहे असा असू शकेल. असे काही मूलभूत विचार न करता, शेकडो पत्रिका न तपासता, राशीतले ग्रहांचे स्थान, ग्रहांचे सख्य व शत्रुत्व, ग्रहांना प्रसन्न करण्यासाठी दक्षिणा अशी चर्पटपंजरी केल्याने फलज्योतिष बाष्कळ वाटू शकते. अपघातात सापडलेल्या व्यक्तींची पत्रिका अभ्यासून काही प्रमेय सापडल्यास सांगावे. विपरित दावे करू नयेत. कोणत्यातरी पोथीत म्हटले आहे म्हणून ते खरे ज्योतिषशास्त्र आहे, असे कित्येक सुशिक्षितांना मान्य होणार नाही. चिंताग्रस्त सामान्य जनता त्यावर विश्वास ठेवते हा भाग वेगळा. अशी जनता पोपटाने निवडलेल्या भाग्यकार्डवरही विश्वास ठेवते.

ॲंलोपथी व आयुर्वेद यांची एक तुलना करून थांबूया. ॲंलोपथीत प्रथम प्राण्यांवर प्रयोग होतात. साईडइफेक्ट व यशाचे प्रमाण स्पष्ट केले जाते. औषधाचा फॉर्म्युला लेबलवर देतात. भर्स, गुटिका यांचे नाव एवढीच माहिती दिली जायची तेव्हा आयुर्वेदास विज्ञानाची मान्यता नव्हती. आता काही आयुर्वेदिक औषधे वैज्ञानिक शिस्तीने समाजापुढे येतात. ज्योतिषाबाबतीत तसेच करावे.

पूर्वप्रसिद्धी धनुष्ठारी मार्च 2002 रुची एप्रिल 2002